

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HABERLER

Ocak 2016 / Sayı: 41

Anadolu'daki Yeni Assur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları: İlk Sonuçlar

Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu

Anadolu'da Yeni Assur döneminde yapılan stel ve kabartmalar, kuzeyde Dicle'nin kaynak bölgesi olan Torosların eteklerine, batıda Fırat'ın ötesindeki Çukurova'ya ve Doğu Akdeniz kıyılarına kadar oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Genellikle dağlık alanlarda ana kayalar üzerine yapılmış olan kaya kabartmalarının çoğu yerinde günümüze ulaşmıştır. Steller (dikili taş anıtlar) ve ortostatlar ise daha çok eyalet merkezi ve kentler için tasarlanmışlardır. Günümüzde bunlar ülkemizde ve yurtdışındaki birçok müzede sergilenmektedir.

Anadolu'da bulunan Yeni Assur dönemi stel ve kabartmaları, 19. yy'dan bu yana önce seyyahların sonra da araştırmacıların dikkatini çekmiş ve haklarında farklı dillerde birçok yayın yapılmıştır (Madhloom 1970; Börker-Klähn 1982; Magen 1986; Rossner 1987; Morandi 1988; Keel 1994; Colbow 2000; Kreppner 2002; Sevin 2010). Ancak günümüze kadar Anadolu'dakilerin tümü ayrıntılı olarak belgelenecek bir arada değerlendirilememiştir. Çoğu kabartmanın yapılmış gerekçesini tartışmak için gerekli olan konum

bilgisi, çevre ile bağlantısı gibi veriler de yeterli değildi. Bu çalışmada ele alacağımız Türkiye'deki steller, ortostatlar ve kabartmalar, Cudi ve müzelerdeki birkaç stel dışında, 2015 yılında bir proje çerçevesinde yerinde görülerek yeniden çalışılmış ve vektörel çizimleri yapılmıştır.

Steller (Dikili Taş Anıtlar)

Yeni Assur dönemine ilişkin olarak Anadolu'da keşfedilen 10'un üzerinde stel ve stel parçası, yapılmış amaçlarına göre birkaç grupta değerlendirilebilir. İlk grupta eyalet merkezlerinde dikilen steller yer alır. Diyarbakır/ Üçtepe höyüğünde bulunan ve günümüzde British Müzesinde sergilenen II. Aşurnasirpal (Resim 1) ve III. Şalmaneser'in yaptırdığı Kurkh Stelleri ve Şanlıurfa/ Zincirli höyükten Almanya'ya Münih Müzesine götürülmüş olan Esarhaddon steli bu grubun temsilcileridir. Bu steller, sitadelde inşa edilen eyalet sarayının girişine yerleştirilmişlerdir. Bulunduğu yerdeki Yeni Assur yapıları hakkında araştırma yapılmamış olmakla birlikte Türkiye Suriye sınırındaki Babil köyünden Adana Müzesine taşınmış II. Aşurnasirpal Steli'ni de bu grupta sayabiliriz. Hepsi başkentten getirilen sanatçılara, başkent üslubunda yaptırılmıştır. Kurkh stellerini British Müzesinde yaptığımız gözlemler ve çektiğimiz resimler üzerinden, Zincirli steli ise yayınlardaki resimlerinden yeniden çizdik.

Resim 1
Kurkh Monoliti,
II. Aşurnasirpal

Resim 2
Kenk Boğazı
kabartması,
III. Şalmaneser

Resim 3 - Kenk Boğazı kabartmasının tahrip edilmiş yeri

Resim 4 - Kenk Boğazı kabartmasının önünden Fırat Vadisi

Stellerde kral, kutsal törenlerde giydiği elbisesi, şalı, başında sivri çıkıntısı olan başlığı, ayaklarında sandaleti veya çizmesi ve sol elinde asası ile resmedilmiştir. Sağ eli her zaman başının önünde yer alan tanrı ve tanrıça sembollerini işaret eder durumdadır. Steller üzerindeki çivi yazılı kitabeler tanrılara övgü, kralı yücelten ifadeler ve kazanılan başarıları anlatır. Bunlar, kralı ve tanrıları yüceltmek, ziyarete gelenlere ülkenin sahibini hatırlatmak amacıyla yeni inşa edilen eyalet merkezlerinin giriş kapısına yerleştirilmişlerdir. Zincirli stelinde, diğerlerinden farklı olarak, Esarhaddon'un önünde, ele geçirilmiş olan iki kral aşağılanmış bir biçimde gösterilmiştir. Ayrıca kralın arkasında ve önünde, stelin yan yüzlerine Esarhaddon'un iki oğlu betimlenmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu gruptaki steller, Assur'un propaganda araçlarından biriydi ve doğrudan kralın direktifiyle onun beğenisine uygun olarak yapılmaktaydı.

Anadolu'daki stellerin ikinci grubunu Tanrı Sin stelleri oluşturur. Anadolu'ya özgü bir tasarım gibi gözüken bu steller üzerinde iki kademeli bir kaide üzerinde

yükselen bir sütun ve en tepede Tanrı Sin'in sembolü hilal betimlenmiştir. Hilalin altından her iki yandan püsküller sarmaktadır. Tanrı Sin'in Anadolu'da, kültür merkezinin bulunduğu Harran ve çevresinde, Geç Hitit ve Arami kentlerinde kutsandığı bilinmektedir. Yeni Assur kralları, Anadolu halkı üzerindeki etkinliklerini artırmak için Tanrı Sin'e yakınlıklarını Sultantepe ve Aşağı Yarımcı stelleri gibi örnekler aracılığıyla vurgulamış olmalıdır.

Resim 5
Ferhatlı-
Uzunoğlan Tepe
kabartmasının
bulunduğu zirve

Resim 6
Ferhatlı-
Uzunoğlan
kabartması,
III. Şalmaneser

Resim 7
Antakya-Karabur 2
kabartması

Üçüncü grupta Assur Ülkesi dışında olduğu dönemde, Fırat'ın batısında, Geç Hitit kent devletleri arasındaki sınır anlaşmazlıklarını sona erdiren çözümün bir parçası olarak dikilen Kahramanmaraş/ Pazarcık ve Antakya stelleri sayılabilir. Her iki yazıtlı stel üzerinde Sin stellerinde olduğu gibi hilal betimlenmiştir. Bu tür stelleri eyalet valisinin yaptırdığı, hatta bazılarını yerel ustaların yaptığı söylenebilir.

Kaya Kabartmaları

Anadolu'da Yeni Assur dönemine ilişkin bilinen 17 kaya kabartması, stellerden daha geniş bir alana dağılmıştır. 2015 yılında Cudi Dağındaki 6 kabartma dışında diğerleri yerinde incelenmiştir. Bunlardan Gaziantep sınırları içindeki Kenk Boğazı (Resim 2-4) tümüyle, Adana/Uzunoğlantepe (Resim 5-6) kabartması ise kısmen tahrip edilmiştir. Her ikisi de III. Şalmaneser dönemine ait olan bu kabartmalar, resimlerden çalışılmıştır.

Kabartmalarda kral, tanrı, tanrı sembolleri ve eyalet valileri resmedilmiştir. III. Şalmaneser dönemine ait Diyarbakır/Birkleyn ve Gaziantep/Uzunoğlan kaya kabartmalarında yalnızca kral figürü betimlenmiştir (Resim 6). Kenk kabartmasında III. Şalmaneser tanrı sembolleri huzurundadır (Resim 2). Anadolu'da yalnızca Ergani/ Gisgis kabartmasında III. Tiglat-pileser, hadım görevli ile birlikte Tanrıça İştar figürü karşısında gösterilmiştir.

Assur eyaletlerinde, III. Şalmaneser dönemi sonrasında eyalet valilerinin etkin olduğu MÖ 8. yüzyılda, siyasal gelişmeye paralel olarak kabartmalara ve stellere hadım eyalet valilerinin betimleri de yansımıştır.

Resim 8 - Karabur 2 kabartması, tanrı ve hadım görevli

Bu konudaki en belirgin örnek Ergani/Gisgis'te eyalet valisi, kral ile birlikte tanrı figürlerinin karşısında görülür. Gisgis kabartmasında en solda aslan üzerinde Tanrıça İştar, önünde karışık yaratık üzerinde Tanrı Sin'in alemleri, ortada Boğa üzerinde Güneş Tanrısının sembolü kanatlı güneş kursu, en sağda da kral ile hadım görevli betimlenmiştir. Karabur (Çatbaşı)

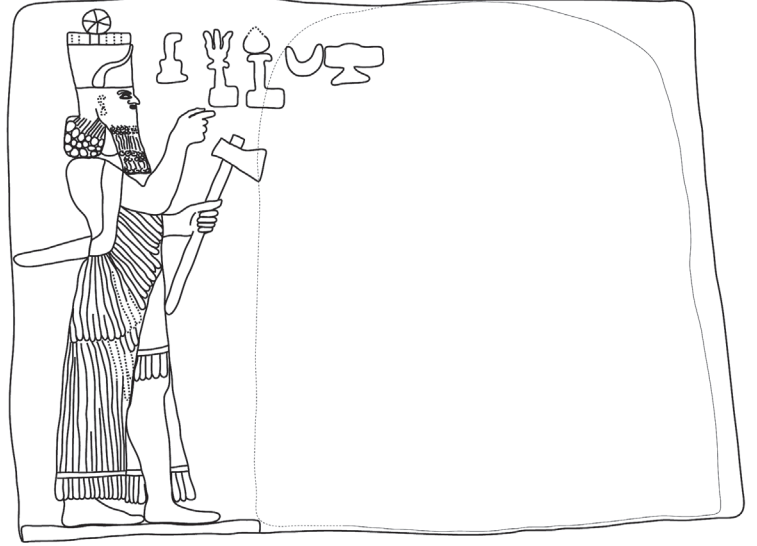
Resim 9 - Eğil kabartması

kabartmalarından ikincisinde ise tanrının karşısında yalnızca eyalet valisi resmedilmiştir (Resim 7-8). İki figürün arasında tanrı ve tanrıça sembolleri yer alır. Karabur'da toplam dört kabartma birbirinden bağımsız kaya yüzeylerine yapılmıştır. Diğer üç kabartmada tek başına duran bir tanrı betimlenmiştir.

Eyalet valisi veya ordu komutanının görevlerinden birinin de kabartma ve stel yaptırmak olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek zirvelerde veya yamaçlarda, yolu olmayan kayalıklara işlenmiş bu türde kabartmaları kralın görmüş olması olası görünmemektedir. Kral ancak bu olayın anallara aktarılmasını sağlayarak övünç listesine dâhil etmekteydi.

Anadolu'daki kaya kabartmaları, stellerden farklı olarak eyalet merkezleri ve Assur yerleşimlerinden oldukça uzak noktalarda yapılmışlardır. Doğu'dan batıya doğru Hesana, Şah (Cudi kabartmaları), Bırkleyn, Ergani/Gisgis ve Uzunoğlan, Torosların ilk yükselteleri üzerinde ve hepsi zor ulaşılabilen noktalardadır. Kabartmaların yer seçiminde görünür olmaları da amaçlanmamıştır. Tam aksine büyük çoğunluğunun varlığı 3-5 m'den daha uzaktan fark edilememektedir. Bütün bu saydığımız kabartmaların Bırkleyn'deki biri dışında iskele kurulmadan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Cudi Dağı'nda Şah köyünde 5 kabartma, Hesana köyünde ise bir kabartma bulunur. Ayrıca iki adet de kabartma için hazırlandığı anlaşılan niş saptanmıştır. Şah kabartmalarından birincisi diğerlerinden farklıdır. Ana kayanın cephesine üstü kemerli bir niş içerisine sağa dönük olarak bir Assurlu figür ve Tanrı Sin sembolü hilal betimlenmiştir. Buradaki figürün duruşu, elbisesi, sol elinin asa tutar pozisyonu, sağ elinin işaret parmağının önde oluşu Assur krallarının resmedildiği gibidir. Ancak başında kralların en tipik sembolü

Resim 10 - Eğil kabartması, tanrı ve semboller

olan başlık bulunmamaktadır. Diğer 4 kabartma 1.80 ile 2,20 m arasında değişen yükseklikte dörtgen birer niş içerisine yapılmış benzer özelliklere sahip bir kral figürü, tanrı sembolleri ve yazıttan oluşur. Kabartmalardan yalnızca Hesana'dakinde tanrı sembolleri yoktur. Kabartmaların ilki dışında Yeni Assur kralının ikonografik özellikleri belirgindir.

Kaya kabartmalarından yalnızca ikisi, Diyarbakır/ Eğil (Resim 9-10) ve Gaziantep/ Kenk Boğazı (Resim 2-4) kabartması, diğerlerinden farklı olarak bir yolgeçit ile ilişkili ve yoldan görülebilecek kaya yüzeyine yapılmıştır. Görünür olması için yapılan her iki kabartma da yerden 3-4 m yukarıda, önünden geçenlerin zarar veremeyeceği yüksekliktedir. Yalnızca bu iki kabartma iskele kurularak yapılmış gibi gözükmemektedir.

Cudi, Bırkleyn, Eğil, Gisgis ve Uzunoğlan kabartmaları, Toroslar üzerinde bir sınır hattı belirliyor gibi algılanabilir. Ancak birkaç nedenden dolayı bu değerlendirme doğru değildir. Bu kabartmaların tümü Assurlu halkın yaşadığı merkezlerden uzaktadır. Ayrıca kabartmalardan en kuzeydeki Bırkleyn ile Torosların kuzeyindeki Urartu yerleşmelerinin bulunduğu Bingöl arasında kuş uçuşu 55 km'ye yakın mesafe vardır. Kabartmalar her iki devletin doğrudan denetiminde olmayan dağlık alandadır. Bu bölgede yarı göçebe toplumların yaşadığı bilinmektedir. Öte yandan Kenk ve Uzunoğlan, III. Şalmaneser'in Fırat'ın ötesine yaptığı bir seferde, Geç Hitit bölgesinde yapılmıştır. Bu bölgedeki krallıklar III. Şalmaneser sonrasında, MÖ 8. yy'ın ortalarına kadar bir yüzyıldan çok Assur'un denetimi dışında kalmıştır. Bu kabartmaların Assurlular tarafından en azından 8. yy ortalarından önce ziyaret edilemeyeceği ve sınır göstermediği açıktır.

Kabartmalardan çoğunun zor ulaşılır ve zor görülür yerlerde oluşu, bunların yerel halk üzerinde baskı kurmak veya propaganda amacıyla yapılmış olabileceği tezini kabul etmeyi zorlaştırır. Diğerlerinden daha alçakta ve ulaşım zorluğu olmayan Antakya/ Karabur (Çatbaşı) kabartmaları da bu konudaki değerlendirmemize uygun olarak kayalıkların arasına saklanmış gibidir.

Balawat Kapı bronz levhaları, Bırkleyn Çay'ın III. Şalmaneser tarafından ziyaret edildiğini ve burada kurban kesildiğini gösteren figürlere yer verir. Ancak burada bulunan I. Tiglat-pileser'e ait bir, III. Şalmaneser'e ait iki kabartmada yalnızca kral resmedilmiş, tanrı sembolleri gösterilmemiştir. Buraya yapılan kurban sunusunda önceliğin kabartma değil, Assur ülkesinin hayat kaynağı Dicle'nin çıkış noktası olduğu anlaşılmaktadır. Bırkleyn'deki üç kabartma ve 5 yazıtın, ziyaretçilerin kolayca görebileceği noktalara yapılmadıkları çok belirgindir.

Sonuç

Yeni Assur döneminde annalarda fethedilen bölgeler, elde edilen ganimetler ve inşa faaliyetleri yanında yaptırılan kaya kabartmaları ve dikilen stellerden de övgüyle söz edilir. Anlaşıldığı kadarıyla kabartma yaptırmak ve stel dikmek, en az diğer aktiviteler kadar kralların övünç kaynaklarından biriydi.

Başkent üslubunda yapılan ve eyalet merkezlerindeki sarayların/garnizonların girişine yerleştirilen stellerin gösteriş ve propaganda amacıyla yapıldığı konusunda kuşku yoktur. Ancak hem konumları ve hem de üslupları farklı olan kaya kabartmaları konusunda aynı şeyi söylemek zordur.

Kanımızca kaya kabartmaları, orduların problemleri hedefleyen daha çok ganimet elde etmeye yönelik seferleri sırasında, ulaştıkları son noktalarda yapılmışlardır. Her şeyden önce kaya kabartması yapmak ve stel dikmek bin yılı aşkın geçmişi olan köklü bir gelenektir. Kral için kabartma yaptırmak başarılı ataları gibi bir geleneği sürdürmek anlamına gelmekteydi. Ordu komutanları ve eyalet valileri başarılı bir seferin anısına kabartmaları yaptırmakta, Assurlu yazıcılar da bu olayı annalarda övünç listesine eklemekteydi. Kabartmalar ve bazılarında eklenen yazıtlar yerli halkın görmesi veya okuması için değil, Assur'un ulaştığı her yerin, çok da gerçekçi olmayan sahibi olma iddiasının bir göstergesi ve geleceğe bırakılan bir mesaj gibi algılanabilir.

Teşekkürler

Başta Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü olmak üzere, arazi çalışmalarımıza izin ve destek veren Adana Müzesi Müdürü Sayın Nedim Orhanoglu, Gaziantep Müzesi Müdürü Sayın Tenzile Uysal, Hatay Müzesi Müdürü Sayın Nilüfer Sezgin, Şanlıurfa Müzesi Müdürü Sayın Müslüm Ercan, Mardin Müzesi Müdürü Sayın Nihat Erdoğan ve Diyarbakır Müzesi Müdürü Sayın Maşuk Türe ve müze araştırmacılarına teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca projemizi destekleyen, Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı (Proje No: SOS-A-130515-0205) ile yakıt ve konaklama giderlerimizi karşılayan TÜPRAŞ'a teşekkür ederiz. 2015 yılı çalışmaları bu satırların yazarı ve Doktora Öğrencisi Harun Danışmaz tarafından yürütülmüştür. Uzunoğlan kabartmasının tahrir olmadan önce çektiği resmi kullanmamıza izin veren Prof. Dr. M.H.Sayar'a, Kenk Boğazı kabartmasının resmi için de D. Hawkins'e ayrıca arşivini açarak Cudi ve Kenk Boğazı kabartmalarının değişik resimlerine ulaşmamızı sağlayan A. Schachner'e teşekkür ederim.

Kaynakça

- Börker-Klähn, J.
1982 *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*, Mainz: Philipp von Zabern.
- Colbow, G.
2000 "Anbringungsorte Neuassyrischer Felsreliefs - Bedeutsame Räume in der Königspropaganda?", *Iranica Antiqua* XXXV: 1-19.
- Keel, O.
1994 *Studien zu den Stempelsiegeln aus Palästina/Israel IV (OBO 135)*, Göttingen, Universitätsverlag Freiburg Schweiz.
- Kreppner, F. J.
2002 "Public Space in Nature: the Case of Neo-Assyrian Rock Reliefs", *Altorientalische Forschungen* 29/2: 367-383.
- Madhloom, T. A.
1970 *The Chronology of Neo-Assyrian Art*, London: The Athlone Press.
- Magen, U.
1986 *Assyrische Königsdarstellungen, Aspekte der Herrschaft: eine Typologie*, Mainz am Rhein: Phillip von Zabern.
- Morandi, D.
1988 "Stele e Statue Reali Assire: Localizzazione, Diffusione e Implicazioni Ideologiche", *Mesopotamia* 23: 105-155.
- Rossner, E. P.
1987 *Die neuassyrischen Felsreliefs in der Türkei. Ein archäologischer Reiseführer*, München.
- Sevin, V.
2010 *Yeni Assur Sanatı II. Assur Resim Sanatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.